

Estirant el fil de la sintaxi: la feblesa del tònic *aquí* i la fortalesa de l'àton *hi*

MANUEL PÉREZ SALDANYA

Universitat de València i Institut d'Estudis Catalans

GEMMA RIGAU

Universitat Autònoma de Barcelona i Institut d'Estudis Catalans

1. INTRODUCCIÓ

En aquest treball ens proposem d'estirar el fil de la sintaxi per arribar a la pragmàtica i desenvolupar un tema que en la *Gramàtica de la llengua catalana* (IEC, 2016) s'analitza d'una manera molt concisa. Es tracta, concretament, d'un tema de creuament de la sintaxi i la pragmàtica, o en termes d'una gramàtica modular, d'un tema que concerneix la interfície de la sintaxi i la pragmàtica. Un tema, a més, que presenta importants diferències dialectals, que es justifiquen per canvis històrics divergents que es van produir durant l'edat moderna. Concretament, analitzarem la dixi espacial del català i, sobretot, els aspectes sintàctics i pragmàtics que afecten els adverbis demostratius *aquí* i *hi*. Dit en forma de paradoxa: ens centrarem en la feblesa del demostratiu tònic (o fort) *aquí* i en la fortalesa de l'àton (o feble) *hi*.

Com és ben sabut, els díctics són elements que només poden ser interpretats plenament si coneixem tots els factors de l'enunciació (Rigau, 1976; Payrató, 2002; Nogué, 2015). L'aportació dels díctics és precisament assenyalar determinats elements de la situació enunciativa que es «mostren» a partir dels interlocutors de l'acte de parla (l'emissor i el receptor), del moment en què es realitza l'acte de parla (l'ara de l'enunciació) o del lloc que ocupen els interlocutors de l'acte de parla (l'espai díctic del jo i/o del tu). La dixi, a més, és una categoria pragmàtica transversal i les propietats díctiques es troben en diverses categories gramaticals, com ara:

a) en el domini nominal (per exemple, en els demostratius nominals, els pronoms personals o els possessius com en: *d'aquest home, per a aquelles dones, el meu gat o amb vosaltres tres*);

b) en el verbal (com ara en les propietats de temps i persona afixades en el verb; per exemple, l'afix verbal *-s* de *parles* en l'oració *Parles molt bé el basc*),

c) i també en el domini adverbial o adposicional (com en *Vine cap aquí, Tornarà avui*).

Aquí ens interessen els díctics espacials i, concretament, els adverbis demostratius. Els díctics espacials permeten denotar espais o localitzar entitats per referència al lloc que ocupen els interlocutors. Per exemple, en *Deixa les sabates ací/aquí*, els adverbis *ací* i *aquí* denoten un espai. I en *Posa't aquestes sabates*, el determinant *aquestes* actualitza el nom *sabates* i permet localitzar l'entitat que designen. Pel fet de denotar espais, els adverbis demostratius presenten diferents propietats sintàctiques característiques dels noms (IEC, 2016, p. 798-799) i, per això, a vegades han estat caracteritzats com a pronoms. Per exemple, admeten el modificador *mateix* (*aquí mateix*), poden funcionar com a complement d'una preposició (*per aquí, des d'ací*) i poden ser l'antecedent del relatiu *on* (*allà on vulguis, ací on visc*).

Els demostratius tenen un caràcter multifuncional i els seus usos van més enllà dels relacionats amb la dixi espacial (Levinson, 2004, p. 107-108). L'adverbi demostratiu *aquí*, per exemple, pot usar-se amb un significat díctic per localitzar llocs (1*a*), però també per localitzar parts d'un text (1*b*) o punts temporals (1*c*), i amb un significat anafòric per referir-se a elements apareguts normalment en el discurs previ, siguin locatius (1*d*) o no (1*e*).

- (1) *a*. Vine cap *aquí* ('cap al lloc del parlant')
- b*. [En un escrit] Fins *aquí* hem analitzat els aspectes econòmics. Ens centrarem tot seguit en els polítics i socials ('el punt del text en el moment de lectura')
- c*. Tornarem d'*aquí* a una estona ('una estona després del moment d'acte de parla')
- d*. Anirem a Gandia i d'*aquí*, després, a Dénia ('de Gandia')
- e*. Estava molt cansat; d'*aquí* que no volgués acompanyar-nos ('(d)el que s'acaba d'esmentar (se segueix que)')

La dixi i l'anàfora, de fet, són funcions molt properes i històricament és habitual que els díctics espacials desenvolupin funcions anafòriques per un procés de gramaticalització. Encara que menys freqüentment, també és possible que els elements anafòrics assumeixin funcions díctiques (Pérez Saldanya i Rigau, 2011; Pérez Saldanya, 2015).

Tornant a la dixi, convé afegir que els paràmetres de localització amb què s'estructuren els sistemes de dixi espacial presenten diferències interlingüístiques significatives. Els més generals tenen a veure amb la distància relativa respecte a

l'emissor i/o el receptor (*ací, aquí, allí, allà*), que és el paràmetre que caracteritza el català i les llengües occidentals. En altres llengües, com en les dels inuits, també intervenen factors com ara el caràcter visible o no visible de l'element que es localitza, el caràcter conegut o no, o el fet que una entitat s'acosti o s'allunyi del lloc de l'acte de parla.

2. ELS SISTEMES DE DIXI BINARIS I TERNARIS

Pel que fa a la distància relativa, i continuant encara amb les diferències tipològiques, es pot apuntar que els sistemes que diferencien quatre graus de distància relativa són molt poc habituals i que encara ho són menys els que només tenen un díctic espacial (Anderson i Keenan, 1985; Levinson, 2004, p. 10 i 116). Els sistemes més generals són els que diferencien dos graus de dixi i estableixen una oposició entre un primer grau que expressa proximitat i un segon grau amb què s'indica llunyania. La major part del català té un sistema binari; concretament tenen aquest sistema el central, el septentrional, el baleàric (encara que l'eivissenc presenta també restes d'un sistema ternari) i la major part del nord-occidental, incloent-hi el tortosí. Entre les llengües del nostre voltant, o dialectes d'una llengua, també tenen un sistema binari el gascó, algunes varietats de l'espanyol d'Amèrica (especialment l'espanyol d'Argentina), la major part de l'italià, el romanès, l'anglès o l'alemany. Heus aquí les formes bàsiques entre les quals s'estableix l'oposició de dos graus en aquestes llengües:

- (2) a. major part del català: *aquí / allà*
- b. gascó: *ací / aquí*
- c. varietats de l'espanyol d'Amèrica: *acá / ahí*
- d. major part de l'italià: *qui / lì*
- e. romanès: *aici / acolo*
- f. anglès: *here / there*
- g. alemany: *hier / da o dort*

També són habituals els sistemes que presenten tres graus de distància relativa: la proximitat immediata, la proximitat mediata i la llunyania (vegeu per a més detalls § 4). Presenten aquest sistema el català antic i, actualment, el valencià i els parlars de la Franja. A (3a i b) donem, respectivament, les formes del català antic i les del valencià col·loquial actual. Notem que, en valencià, per al primer grau s'usa majoritàriament *ací*, però també la forma *aquí* en els parlars més septentrionals i els més meridionals. Com s'indica a (3c-g) també retrobem el sistema ternari en llenguadocià (almenys teòricament, perquè en la llengua col·loquial el siste-

ma tendeix a ser binari), en la major part de l'espanyol, en portuguès, en toscà o en basc.

- (3) a. català medieval: *ací* / *aquí* / *allí*
 b. valencià col·loquial: *ací* (o *aquí*) / *ahí* / *allí* (o *allà*)
 c. llenguadocià: *aicí* / *aquí* / *ailà*
 d. major part de l'espanyol: *aquí* / *ahí* / *allí*
 e. portuguès: *aqui* / *aí* / *ali*
 f. toscà: *chi* / *costì* / *alì*
 g. basc: *hemen* / *hor* / *han*

De la ràpida ullada que hem fet a la distribució dels sistemes binaris i ternaris en les llengües del nostre voltant, poden extraure algunes conclusions interessants. La primera és que les llengües no sempre presenten un únic sistema díctic i que el cas del català, amb dos sistemes dialectals, no és estrany i es retroba en italià, en espanyol i en occità. La segona conclusió es dedueix de l'anterior i té a veure amb el fet que els sistemes díctics presenten una certa inestabilitat i sovint basculen entre una distinció ternària, paral·lela a la dixi de persona, i una distinció binària.

3. UN SISTEMA BINARI TIPOLÒGICAMENT MARCAT

Amb independència del caràcter ternari o binari dels sistemes díctics, en la majoria de llengües analitzades és possible diferenciar l'espai de l'emissor i l'espai del receptor. Això és, es pot recórrer a demostratius diferents quan és pertinent distingir l'espai díctic de l'emissor de l'espai díctic del receptor. En les llengües amb un sistema ternari, la distinció es fa per mitjà dels demostratius que expressen proximitat immediata i proximitat mediata. El primer grau s'usa per designar l'espai díctic de l'emissor, i el segon per designar l'espai díctic del receptor, com mostra l'exemple (4a) del valencià col·loquial, o el de (4b), amb les formes corresponents del català antic.

- (4) a. Posa les sabates *ací*; no les deixes *ahí*
 b. Posa les sabates *ací*; no les deixes *aquí*

La mateixa oposició trobem en la resta de llengües o dialectes amb una distinció ternària, com mostren els exemples de (5).

- (5) a. Pon los zapatos *aquí*; no los dejes *ahí* (espanyol)
 b. Põe os sapatos *aquí*; não os deixes *aí* (portuguès)

- c. Metti le scarpe *chi*; un lascialle *costi* (toscà)
- d. Mets les chaussures *ici*, ne les laisse pas *là* (francès)
- e. Jarri zapatak *hemen*, ez utzi *hor* (basc)

La distinció també es dona en la majoria de llengües que presenten un sistema binari, ja que en aquest cas s'empra el demostratiu de proximitat per designar l'espai díctic de l'emissor i el de llunyania per designar l'espai díctic del receptor:

- (6) a. Poné los zapatos *acá*; no los dejes *ahí* (varietats de l'espanyol Americà)
- b. Metti le scarpe *qui*, non lasciarle *lì* (major part de l'italià)
- c. Puneți pantofii *aici*. Nu-i lăsa *acolo* (romanès)
- d. Put your shoes *here*, do not leave them *there* (anglès)

De les llengües amb què estem exemplificant, únicament en català no és possible la distinció, puix que tant l'espai de l'emissor com el del receptor es designen amb el demostratiu de proximitat, això és, amb *aquí*:

- (7) Posa les sabates *aquí*; no les deixis *aquí*

El català presenta un sistema de dixi tipològicament marcat, en el qual l'espai de l'emissor i del receptor es conceptualitza com a unitari. En la resta de llengües també és possible designar d'una manera unitària l'espai de l'emissor i el receptor. En la comunicació cara a cara, de fet, el primer grau s'empra moltes vegades per denotar l'espai de l'acte de parla en què se situen tant l'emissor com el receptor; per exemple, quan en espanyol un parlant diu al seu interlocutor *¿Qué te parece si nos quedamos aquí?* o en anglès *What do you think if we stay here?* La diferència té a veure amb el fet que en aquestes llengües també és possible discriminar els dos espais per mitjà de demostratius diferents quan resulta pertinent. En català aquesta distinció no és possible, però això no planteja entrebancs comunicatius, perquè quan és pertinent la distinció es pot fer per altres mitjans lingüístics o extralingüístics. Pel que fa a aquests darrers, Fabra ja apuntava explícitament en una conversa filològica de 1922 que: «Dos que conversen, per a indicar qualsevol cosa que és a la vista d'ambdós, no necessiten sinó un demostratiu: un sol demostratiu de proximitat, acompanyat si convé d'un gest, basta per a designar qualsevol objecte que es troba prop dels que conversen» (Fabra, 1919-1947, p. 390).

Els adverbis demostratius, a més, són locatius que admeten un altre locatiu com a adjunt, que permet delimitar, si cal, amb més precisió la localització, com a (8).

- (8) Posa les sabates *aquí al meu costat*; no les deixis *aquí on ets tu*

4. DIXI ESPACIAL I PERSONA

El sistema binari del català es pot caracteritzar exclusivament a partir de les persones del discurs o, més específicament, a partir de la localització vinculada a la persona. Tal com apunta Anfós Par (1923, p. 206), els adverbis demostratius de lloc, o adverbis absoluts, en la seva terminologia, «consideren l'espai desproveït de tota característica externa i en relació sols amb la persona». Com s'indica a (9), emprem el tret [+ participant] per referir-nos al tret persona i el tret [- participant] per referir-nos a la tercera persona gramatical, o «la no persona» segons Benveniste (1966, p. 228).

- (9) [+ participant] (1a persona i 2a persona)
 [+ emissor] (1a persona)
 [- emissor] (receptor o 2a persona)
 [- participant] (3a persona)

En el sistema binari del català, l'adverbi *aquí* té el tret [+ participant], amb el benentès que, a més, pot tenir el tret + o – emissor. Per tant, pot designar l'espai vinculat a la 1a i 2a persones, només a la 1a o només a la 2a. En canvi, *allà* presenta el tret [participant] marcat negativament: designa un espai no vinculat ni a la primera ni a la segona persones. En els exemples de (10), es pot veure que l'adverbi *aquí* pot ser modificat per una subordinada relativa amb predicat locatiu, en temps present i en primera persona (*aquí on soc jo*), en segona persona (*aquí on ets tu*) o en primera persona plural (*aquí on som nosaltres* 'tu i jo'). L'adverbi *allà*, en canvi, només admet una relativa en tercera persona.

- (10) a. *aquí on soc jo / aquí on ets tu / aquí on som nosaltres* ('tu i jo')
 b. *allà on és ell(a)*

A diferència del sistema binari, els sistemes ternaris de les llengües exemplificades no es poden caracteritzar exclusivament a partir de la localització vinculada a les persones del discurs (Eguren, 1999, § 14.4.2; Brucart, 2002; Saragossà, 2004, § 3.2.1). En aquests sistemes els termes de segon grau poden utilitzar-se d'una manera objectiva o bé d'una manera subjectiva (Eguren, 1999, § 14.4.2; Brucart, 2002, p.1492-1493). En el primer cas, s'empren per expressar l'espai dític del receptor i tenen per tant un significat que ve determinat per la posició que ocupi el receptor. Per això, en valencià, l'adverbi col·loquial *ahí* es pot acompanyar d'una relativa del tipus *on et trobes tu*:

- (11) *Ahí on et trobes tu* ('espai dític del receptor')

Però també poden usar-se subjectivament, amb un valor relatiu, de distància intermèdia respecte a l'emissor, o millor a l'emissor i el receptor. Per això els termes de segon grau també poden ser acompanyats d'una relativa del tipus *on es troba ell(a)*:¹

- (12) Ahí on es troba ell(a) ('proximitat mediata, no vinculada a l'espai díctic del receptor')

D'acord amb el que s'ha apuntat, quan els dítics s'usen objectivament, la dixi espacial és paral·lela a la dixi de persona i els tres graus s'equiparen a l'espai díctic de les tres persones del discurs. Quan s'usa subjectivament, en canvi, la dixi espacial s'allunya de la dixi de persona i els dítics tenen un significat que combina la persona i la distància.

5. LA INESTABILITAT DELS SISTEMES DE DIXI ESPACIAL

La doble caracterització dels sistemes dítics ternaris segurament explica la inestabilitat del segon grau de les oposicions ternàries i els canvis cíclics que en molts casos es constaten en l'evolució dels sistemes de dixi espacial. De fet, històricament, en les llengües amb un sistema binari es pot acabar generant un sistema ternari, basat en la triple distinció de persona; però també és possible i habitual el canvi contrari; això és, que en les llengües amb un sistema ternari, s'acabi perdent el grau intermedi. Aquesta inestabilitat i canvi cíclic són evidents en l'evolució del llatí al català actual, com s'exemplifica en la taula 1 a partir dels determinants demostratius (en la forma de masculí singular i masculí singular nominatiu en el cas del llatí).

Com mostra la taula 1, el sistema ternari del llatí clàssic es converteix en un sistema binari en el moment en què el terme del primer grau perd vitalitat i el de segon grau acaba assumint el valor de proximitat. Posteriorment, en el català antic es reconstrueix el segon grau per mitjà d'un demostratiu que inicialment no tenia un significat díctic sinó identificador i emfàtic (IPSE 'el mateix x'). I finalment, es perd de nou la distinció entre la proximitat mediata i la immediata i s'adopta un únic element per expressar proximitat a l'emissor i/o al receptor.

1. D'acord amb Gómes i Jungbluth (2015, p. 245-247), l'ús objectiu del segon grau es vincula als casos de comunicació «cara a cara» en què és rellevant diferenciar dins del lloc d'acte de parla l'espai de l'emissor i el del receptor. També apareix en la conversació «cara contra esquena», per referir-se a l'espai del receptor o a un espai pròxim a ell. En canvi, l'ús subjectiu és característic de la comunicació «costat per costat» i permet designar una posició que es troba enfront dels interlocutors.

TAULA 1
Evolució dels demostratius nominals del llatí al català actual

Graus	Estadi lingüístic			
	Llatí	Llatí tardà	Català antic	Català actual
1r grau	HĪC	(ecce/eccu) istu	(aqu)est	aquest
2n grau	ISTE		(aqu)eix	
3r grau	ILLE	(ecce/eccu) illu	aquell	aquell

FONT: Elaboració pròpia.

Com mostra la taula 2, una evolució paral·lela es dona també en castellà, si tenim en compte varietats com les de l'espanyol d'Argentina (Di Tullio, 2013).

TAULA 2
Evolució dels demostratius nominals del llatí a l'espanyol actual

Graus	Estadi lingüístic				
	Llatí	Llatí tardà	Espanyol modern	Espanyol antic	Varietats de l'espanyol actual
1r grau	HĪC	(ecce/eccu) istu	este	(aqu)este	este
2n grau	ISTE		ese	(aqu)esse	ese
3r grau	ILLE	(ecce/eccu) illu	aquel	aquel	

FONT: Elaboració pròpia.

Tornant als adverbis demostratius, l'element que presenta una major inestabilitat en aquestes evolucions és el corresponent al segon grau. Aquest element, de fet, sol tenir un caràcter extensiu i pot bascular cap a l'àmbit de la proximitat immediata, com en el cas del català *aquí*, o cap a l'àmbit de la llunyania, com en el cas de l'espanyol d'Argentina *ahí*.

6. DEL SISTEMA TERNARI MEDIEVAL AL SISTEMA BINARI ACTUAL

Com hem dit, el sistema del català antic tenia un caràcter ternari i des d'antic es troben exemples en què *aquí* s'usa amb un valor díctic diferent de *ací*. El mateix Fabra ja s'hi refereix, a aquesta distinció, quan apunta que «antigament, en l'estil epistolar, hom emprava *ací* per denotar la localitat on era el qui escrivia, i *aquí* per designar la localitat on era aquell a qui anava adreçada (Fabra, 1918 [1933], § 99). Però la distinció no només era pertinent en la comunicació epistolar (13a), que

Fabra proposa de recuperar (vegeu més avall § 9), sinó també en la conversa cara a cara (13*b*), respecte a la qual considera plenament acceptable el sistema binari.

- (13) *a.* Fas-vos saber, senyor, que lo senyor rey vos tramet aquí dues galees per trametre a mi ací en Barchinona aquelles ·vii· mille lliures barchinoneses. (*Reintegració*, p. 169)
b. Dixeren-nos: «Con estats aquí?» e nós dixem: «Estam ací per los peons que é feyts aturar; ara sembla'm que-s són encontrats. (Jaume I, *Fets*, p. 38*r*)

El que no se sol apuntar, i és també rellevant per caracteritzar el sistema ternari del català antic, és que el segon terme s'usa sobretot amb una funció anafòrica, com mostren els exemples de (14), en què es marquen amb cursiva l'adverbi *aquí* i el seu antecedent discursiu.

- (14) *a.* E quan la reyna, nostra mare, se sentí prenys, entrà-se'n a *Montpesler*. E *aquí* volch Nostre Seyor que fos lo nostre naximent en casa d'aquels de Tornamira. (Jaume I, *Fets*, p. 3*v*)
b. Aprés entrà per visitar *lo Sanct Sepulcre de Jhesucrist*, e *aquí* féu molt fervent oratió ab moltes làgrimes e ab gran constrictió de sos peccats. (Martorell, *Tirant*, p. 85)

En aquest ús anafòric, l'adverbi *aquí* és una mena de variant forta dels clítics *hi* o *en*: del clíctic *hi* si la localització és estàtica (*romandre-hi* / *romandre aquí*) o dinàmica amb el valor de ruta o meta (*anar-hi* / *anar per aquí*; *arribar-hi* / *arribar aquí*), i del clíctic *en* si la localització és dinàmica i té el valor d'origen (*eixir-ne* / *eixir d'aquí*). D'acord amb això, la llengua antiga disposava de dues classes de locatius anafòrics: la forma forta o tònica *aquí* i la feble o àtona *hi* (o *en*), que podien alternar en un mateix fragment referint-se al mateix antecedent, com a (15).

- (15) Enaxí el avolot fo tota aquella nit tal, que totes les gents de la villa de Murvedre se van abocar entorn *la nostra posada* ab armes, per manera que null hom no·n podia exir que no·n fos per ells reconegut qui era; axí que·l infant En Pere, qui y fo vengut, no·n poch exir, ans hagué *aquí* a romandre a jaure. (Pere III, *Epistolari*, p. 92-93 [1351])

La diferència entre els clítics i el tònic *aquí* sembla que té a veure amb l'èmfasi o la focalització. Si els pronoms *en* i *hi* es limiten a reprendre un lloc ja designat, *aquí* permet introduir-lo de nou en el discurs amb més força i expressivitat i usar-lo en l'oració més rellevant i colpidora: aquella que informa que l'infant En Pere

ha de romandre i jeure en la posada assetjada. Fins a cert punt, per tant, es pot establir un paral·lelisme entre l'expressió del locatiu i la del subjecte: *aquí* es comporta com el pronom fort *ell(a)* i té un valor contrastiu, i *hi* com el subjecte buit i és, per tant, la mínima expressió del locatiu (vegeu § 7 i 8).

Apuntem, per acabar aquest apartat històric, que el contrast entre *aquí* i *hi* s'ha perdut en tots els parlars de la llengua a causa de l'evolució del sistema de demostratius que es produeix en l'edat moderna. En valencià, concretament, es produeixen una sèrie de canvis en cadena, que ara ens limitarem a apuntar sense exemplificar ni desenvolupar:

a) s'hi manté el sistema ternari però amb la substitució de *aquí* pel castellanisme *ahí* (segona meitat del XVI);

b) la proximitat formal i funcional de *ahí* i *hi* provoca la decadència de *hi* i arrossega també els usos locatius de *en* (segle XVII), i

c) la decadència del locatiu *hi* provoca, de retruc, la substitució de les combinacions pronominals de tercera persona amb la variant de datiu *hi* per combinacions transparents amb *li* (Casanova, 1989); per exemple, el pas de *donar-la-hi* 'una cosa a algú' a *donar-li-la* (segle XVIII).

En la major part del català, en canvi, també es produeixen canvis significatius, ja que es manté amb plena vitalitat de l'anafòric *hi*, però es perd el sistema ternari i es forma un sistema binari marcat tipològicament (vegeu § 3).

Tornarem al final d'aquest treball sobre els aspectes normatius relacionats amb aquests canvis. Abans, però, ens centrarem en alguns aspectes que tenen a veure amb «la fortalesa» que té el feble *hi* en la major part del català.

7. EL PRONOM LOCATIU HI

Acabem de veure que l'adverbi *aquí* i el pronom *hi* podien alternar amb valor anafòric en el català antic. La reestructuració del sistema de dixi ternari en un sistema binari aconsegueix de retruc atorgar estabilitat al pronom feble *hi*, pronom que manté la vitalitat en la majoria dels parlars. Ens centrarem ara en el comportament d'aquest pronom adverbial *hi* amb valor locatiu en el català actual. Aquest pronom *hi*, com hem indicat adés, pot representar un locatiu estàtic, com en l'oració (16b), paral·lela a (16a), o un locatiu direccional o dinàmic, com en l'oració (16d), paral·lela a (16c).

- (16) a. El protagonista viu a Valls
 b. El protagonista *hi* viu
 c. El protagonista es dirigeix a la platja
 d. El protagonista s'*hi* dirigeix

Fabra (1937, p. 1001) deia als alumnes que l'ús ens diu quan els complements adverbials no són reemplaçables i quan ho són per un pronom feble o un altre: «Diguem, d'una manera general, que els complements adverbials de temps no són generalment substituïbles, contràriament als adverbials de lloc». Efectivament, si suprimim el pronom locatiu *hi* a (16*b*) i a (16*d*), el significat de l'oració canviarà radicalment:

- (17) *a.* El protagonista viu ('El protagonista té vida')
b. El protagonista es dirigeix ('El protagonista es dirigeix a si mateix')

Tot i això, presentarem determinats contextos sintàctics en què el pronom locatiu *hi*, que normalment considerem necessari, pot ser que no aparegui a l'oració i que malgrat això no el trobem a faltar. No només això, sinó que si hi aparegués l'oració seria mal formada (seria un cas d'hipercorrecció) o bé rebria una altra interpretació. El verb, però, no canvia de significat a (18), tot i que el significat de les oracions és diferent.

- (18) *a.* El protagonista tot just acaba d'arribar-*hi*
b. El protagonista tot just acaba d'arribar

Reflexionarem sobre aquells contextos amb predicats de moviment direccional que permeten silenciar el pronom *hi* i que, fins i tot, a vegades ens porten a prescindir-ne obligatòriament. Veurem que la presència o absència del pronom no és arbitrària, sinó que està regida per unes determinades propietats gramaticals. No obstant això, el fet que la dixi de lloc no sigui homogènia en tots els parlars repercuteix en l'ús del pronom feble *hi* amb valor locatiu. La divergència en l'evolució cap a un *sistema de dixi de lloc binari*, en uns parlars, i cap a un *sistema de dixi de lloc ternari*, en uns altres, té repercussió en la pèrdua del pronom feble *hi* i en l'ús dels predicats de moviment direccional.

8. ELS PREDICATS DE MOVIMENT DIRECCIONAL

En general, els verbs anomenats inacusatius que expressen moviment cap a una destinació exigeixen la presència d'un complement locatiu que ha de ser considerat un complement seleccionat, un complement de règim verbal (no pas un circumstancial o adjunt). En els parlars catalans amb dixi binària, si no s'expressa el lloc amb un SP o un SAdv, s'empra el pronom feble *hi*:

- (19) *a.* — Has pujat alguna vegada *al Penyagolosa*?
 — *Hi* he pujat tres vegades
b. — Vau arribar *al cim*?
 — No *hi* vam acabar d'arribar
c. — Has entrat alguna vegada *a la capella de Santa Tecla*?
 — No, no *hi* he entrat mai
d. — No penso tornar *a aquella botiga*
 — Jo sí que *hi* penso tornar. No *hi* tornaràs, tu?

En aquestes respostes, el pronom locatiu *hi*, que és anafòric i que té un antecedent discursiu, és la mínima expressió del lloc cap a on es fa el desplaçament. Ara bé, aquests mateixos diàlegs en un parlar amb dixi ternària no presenten el pronom feble locatiu. És el que ocorre en valencià col·loquial, com mostren els exemples de (20), paral·lels als anteriors de (19).

- (20) *a.* — Has pujat alguna vegada *al Penyagolosa*?
 — He pujat tres vegades
b. — Vau arribar *al cim*?
 — No vam acabar d'arribar
c. — Has entrat alguna vegada *a la capella de Santa Tecla*?
 — No, no he entrat mai
d. — No penso tornar *a aquella botiga*
 — Jo sí que penso tornar. No tornaràs, tu?

Vol dir això que en valencià col·loquial aquests verbs de moviment poden seleccionar un locatiu de destinació o no? De fet, no el percebem físicament en les respostes, però tots sabem que, encara que no es pronuncii, l'interpretem com si hi fos. En la resposta de (20*a*) només es pot interpretar que la destinació és el Penyagolosa. El locatiu *hi*, però, és silenciós aquí, és el·líptic, com és el·líptic el subjecte *jo* de la primera intervenció de (20*d*). No se'ns acut de dir que no hi ha subjecte a *No pense tornar a aquella botiga*, perquè l'interpretem, encara que no el pronunciem.

Postulem que si no és visible el complement de destinació en els parlars de dixi ternària, com a (21*b*), és perquè el complement està expressat per un pronom implícit, silenciós, mentre que a (21*a*) és el pronom *hi*.

- (21) *a.* Cada any anava a Núria però ja no hi podré tornar mai més
b. Cada any anava a Núria però ja no Ø podré tornar mai més

El pronom locatiu de (21*b*) és fonològicament buit però té contingut sintàctic i semàntic. Té un valor sintàctic adverbial (o adposicional) i té un valor semàntic locatiu direccional com el del pronom *hi*. L'única diferència és fonològica.

Ara bé, en els parlars amb dixi binària no sempre es fa servir el pronom *hi* com a mínima expressió d'un complement locatiu obligatori. També hi trobem oracions amb el locatiu obligatori silencià, com ara en *Puc entrar?* (dita després de trucar a la porta del lloc de l'interlocutor). I és que el locatiu no sol expressar-se en aquests parlars si té valor díctic, és a dir, si s'identifica amb el lloc on és (era o serà) almenys un dels participants en l'acte comunicatiu; en unes altres paraules: si es tracta del lloc de l'emissor o bé del receptor o bé de tots dos. Per tant, la informació dística és una informació que serà decisiva per a la interpretació de l'oració més enllà de la sintaxi, a la interfície de la sintaxi i la semàntica amb la pragmàtica.

Els verbs de moviment direccional, que a (19) hem vist que reclamen la presència del pronom *hi* per representar el complement de destinació, apareixen a (22) sense pronom i sense cap expressió visible amb sentit locatiu, quan el lloc de destinació té un valor díctic; és a dir, si és un lloc vinculat als participants en la situació comunicativa o almenys a un dels participants: l'emissor o el receptor.²

- (22) a. Si voleu dormir a casa meva, m'heu de dir a quina hora arribareu (el lloc de destinació és el de l'emissor)
 b. El vostre poble ens ha agradat molt. Tornarem aviat (el lloc de destinació és el del receptor)

Aquí també el locatiu és el·líptic i queda sobreentès, però no és el mateix tipus de locatiu dels exemples de (20). Ara l'absència de contingut fonològic en el pronom comporta interpretació dística. Si el lloc no és, ni era, ni serà el d'almenys un dels participants de l'enunciació, com a (23), necessitarem el pronom *hi*, però no apareixerà a *Entreu i pengeu l'abric*, dita per la mestressa des del rebedor.³

- (23) Passarem per davant de la catedral, però no *hi* entrarem

2. Com assenyala l'IEC (2016, p. 672), en determinades situacions pragmàtiques, els pronoms *en*, *hi* i *ho* poden rebre una interpretació dística, com ara en *Agafa'n* (dit, per exemple, per un parlant que destapa un cistell ple de cireres), *Entrem-hi?* (assenyalant un local del carrer per on passem) i *Ho veus bé?* (dit al veí de butaca al teatre).

3. Alguns verbs de moviment direccional poden aparèixer sense complement de destinació i sense el pronom *hi* quan se sobreentén un adverbi espacial d'orientació o axial (relacionat amb l'eix vertical, horitzontal, de distància...): *El fum puja (amunt)*, *El meu estel baixava (molt avall)* i *es torna-va a enfilar* (vegeu Mateu i Rigau, 2010). És un cas diferent, doncs, del de la dixi locativa que hem vist fins ara. També és interessant notar que els verbs direccionals no inacusatius com *adreçar-se*, *dirigir-se* o *encaminar-se* no són sensibles al tret participant associat al locatiu, no són sensibles a les propietats dístiques que pugui tenir el lloc de destinació. Tampoc a la dixi d'orientació. Per tant, el pronom *hi* es fa necessari si no expressem la destinació amb un SP o SAdv: *Em vaig adreçar al teu despatx* / *M'hi vaig adreçar* / **Em vaig adreçar*.

Representarem el pronom locatiu silenciós amb valor dític com *hi* entre parèntesis angulars <*hi*>. A (24) es recullen parcialment els trets que caracteritzen el pronom locatiu *hi* i la seva contrapart: el pronom silenciós amb valor dític en els parlars amb dixi binària.

- (24) a. *hi*: amb trets fonològics, pronominal adverbial, locatiu [- participant]
 b. <*hi*>: pronominal adverbial, locatiu [+ participant]

Pel que fa a l'estructura argumental dels verbs de moviment direccional (*entrar*, *pujar*, *arribar* o *tornar*, etc.), són verbs que seleccionen un argument locatiu (SP o SAdv) que pot dur el tret dític [+ participant] o [- participant], com s'indica a (25) respecte al verb *entrar*. Si el tret és positiu, [+ participant] i si el lloc no està expressat per un SAdv o SP, aleshores serà expressat amb el pronom silenciós <*hi*>.

- (25) *entrar* {argument 1, argument 2}
 locatiu
 [± participant]

Així doncs, en una oració com *Entra, Maria*, dita al llindar de la porta, representem el complement locatiu per <*hi*>:

- (26) *Entra* <*hi*>, *Maria*

Aquí el pronom silenciós conté el tret locatiu [+ participant]. La gramàtica no ha d'especificar més: seran les inferències pragmàtiques les que permetin interpretar que el desplaçament és cap al lloc de l'emissor, atès que l'oració és en segona persona. Si el lloc no és de cap participant a l'acte comunicatiu, la mínima expressió de lloc serà el pronom feble *hi*, com a (27).

- (27) *Hi* entrareu per darrere (tret locatiu [- participant])

A vegades l'oració pot rebre més d'una interpretació. Això passa a (28) perquè el tret [+ participant] pot referir-se al lloc de l'emissor, al del receptor o al de tots dos. Però això ja no és cosa de la sintaxi, sinó de les inferències generades pel coneixement de la situació pragmàtica.

- (28) No volen entrar <*hi*>

La parella verbal que exemplifica bé la dependència del caràcter dític o no dític del locatiu de destinació és la formada pels verbs *anar* i *venir*. Com moltes

altres llengües, el català disposa de dos elements lèxics (o dues arrels) diferents segons si el desplaçament és cap a l'espai vinculat als participants de l'acte comunicatiu, o si la destinació és cap a un lloc que no és dels participants de l'acte comunicatiu (vegeu Rigau, 1976). Així, si el desplaçament es fa al lloc de l'emissor, del receptor o de tots dos, el verb utilitzat ha de ser *venir* i aleshores no hi ha lloc per al pronom locatiu *hi*.

- (29) a. Vindran a casa vostra / aquí / a Barcelona (destinació és el lloc d'un participant o de tots dos)
 b. Ara vinc <hi> (mínima expressió: el pronom silenciós)
 c. *Ara hi vinc (*hi* ≠ companyia, manera o mitjà)

Amb tot, el pronom *hi* apareix amb el verb *venir* quan aquest actua com a pronom de represa en una oració amb el complement de destinació dislocat a la perifèria esquerra (30a) o a la dreta (30b).

- (30) a. A Cambrils *hi* venim cada estiu
 b. *Hi* venim cada estiu, a Cambrils

La raó és que és els pronoms de represa no són pronoms lliures dins la seva oració: no poden establir relació amb un antecedent discursiu. Són a l'oració per fer la funció que faria el constituent dislocat. Per tant, la presència de *hi* a (30) és independent de la presència del verb *venir* que apareix dins l'oració. Amb qui estableix relació obligada el clític *hi* és amb el SP locatiu *a Cambrils*. Per a un altre cas excepcional de presència del pronom, vegeu IEC (2016, p. 708).

En els parlars de dixi binària, que ja hem dit que són la majoria, s'empra el verb *anar* quan el desplaçament es fa a un lloc que no és ni el de l'emissor (o primera persona gramatical) ni el del receptor (o segona persona). Això fa que el verb *anar* no pugui prescindir del complement de destinació. La mínima expressió d'aquest complement ha de ser el pronom locatiu *hi*, com a (31).

- (31) Ara hi anirem

A (32a) l'emissor en el moment de l'enunciació no és a Salou ni tampoc hi serà a la primavera (i els seus interlocutors tampoc no hi són). En el cas que Salou fos el lloc habitual de l'emissor, podria dir el que es recull a (32b).⁴

4. Cal tenir present que l'aparició dels verbs *anar* i *venir* també és sensible a la persona gramatical del complement comitatiu: *Podem venir a Reus amb tu?*; *Podem anar a Reus amb ella?* (vegeu Rigau, 1976).

- (32) *a.* Si voleu fer una estada a Salou, aneu-hi a la primavera
b. Si voleu fer una estada a Salou, veniu a la primavera

Per tant, si el desplaçament es fa al lloc on és, era o serà l'emissor, el receptor o tots dos, el verb utilitzat ha de ser *venir* i aleshores no hi ha lloc per al pronom *hi*.

En els parlars amb dixi ternària, la distribució dels verbs *anar* i *venir* és diferent. Tal com s'indica a (33) i s'exemplifica a (34), si el lloc de destinació és el lloc del receptor (o [- emissor]) o si no és el lloc de cap participant, el verb és *anar*.

- (33) *anar* {argument 1, argument 2}
 locatiu [- emissor]

- (34) *a.* Ara mateix vaig a ta casa i t'ho done (lloc del receptor)
b. No anirem a Elx demà, anirem dijous (sense *hi* en parla espontània)

En canvi, com s'indica a (35) i s'exemplifica a (36), si el lloc de destinació és el lloc de l'emissor, el verb emprat és *venir*.

- (35) *venir* {argument 1, argument 2}
 locatiu [+ emissor]

- (36) *a.* Vine a ma casa
b. Vindran a la Universitat de València (lloc habitual de l'emissor)

L'estudi del complement de destinació dels verbs de moviment ens fa veure com la gramàtica (entesa en un sentit estricte) i la pragmàtica interactuen en la interpretació dels enunciats. El coneixement pragmàtic ens permet establir inferències. D'aquesta manera, la informació codificada en la gramàtica es compagina amb les dades provinents del context situacional. No és la situació pragmàtica la que determina la sintaxi de l'oració, sinó que és la sintaxi la que condiona la interpretació i l'adequació amb el context pragmàtic.

9. UNES NOTES PRESCRIPTIVES FINALS

Fins ara ens hem centrat a explicar els sistemes díctics del català i a justificar mínimament l'existència d'aquests sistemes i les repercussions que té en l'ús de l'adverbi tònic *aquí* i del clíctic *hi*. El punt de vista ha estat descriptiu i teòric, però no normatiu. Abans de tancar aquest treball no ens volem estar de fer uns mínims apunts sobre les repercussions normatives d'aquestes divergències i sobre la ma-

nera com les aborda la *Gramàtica de la llengua catalana* (GLC) de l'Institut d'Estudis Catalans.

La GLC descriu els dos sistemes de dixi espacial del català, el més general, de caràcter binari, i el més restringit territorialment, de caràcter ternari, i considera que tots dos sistemes són acceptables (IEC, 2016, p. 601-603 i 799). No fa, per tant, cap recomanació perquè els parlants amb un sistema binari usin el sistema ternari en cap registre. En aquest sentit, la GLC s'allunya una mica del que apunta Fabra en la *Gramàtica catalana* publicada per l'Institut d'Estudis Catalans quan, partint de l'ús dels demostratius en la llengua antiga (vegeu, més amunt, § 6), apunta: «Convindria sens dubte de restablir en l'estil epistolar, aquesta distinció entre *aquest* i *ací* d'un costat i *aqueix* i *aquí* de l'altre» (Fabra, 1918 [1933], § 99).

La GLC restringeix a l'àmbit purament col·loquial la no utilització en valencià dels clítics *hi* i *en* en les seves funcions locatives. No considera, doncs, acceptable la supressió d'aquests pronoms en els registres formals de la llengua, i en aquest punt coincideix amb la pràctica de la majoria d'escriptors valencians. Es tracta, per tant, d'un punt de tensió entre els usos espontanis i la norma.

Tot i que és el canvi més recent dels que s'han analitzat en aquest treball, la GLC accepta l'ús en valencià de les combinacions pronominals transparents del tipus *li'l donarà*, en lloc de les més generals del tipus *l'hi donarà* (IEC, 2016, p. 211-215). I si ho fa és perquè és un ús plenament consolidat en valencià en tots els registres i és la forma que usen els escriptors valencians quan escriuen en la varietat valenciana.

La gramàtica també constata que, en registres formals, en valencià hi ha una certa tendència a usar un sistema binari i a minimitzar l'ús anafòric dels demostratius de segon grau; per exemple, a evitar l'ús de *aqueix* o *eixe* amb un valor anafòric. No exigeix, però, que s'usi aquest sistema binari. Sigui com sigui, el sistema ternari del valencià i l'ús anafòric del segon grau planteja un problema no gens fàcil de resoldre, que té a veure amb l'estatus normatiu de l'adverbi *ahí*. Entre els parlants més compromesos amb la llengua, aquesta forma es percep, en general, com un castellanisme poc recomanable en els registres formals. Però és una forma difícilment substituïble a partir del sistema del català antic. Teòricament caldria reemplaçar-la per *aquí*, que és la forma que tenia un valor paral·lel en la llengua antiga, però és una solució poc viable, ja que en una part del valencià *aquí* s'usa amb el valor de *ací* i l'ús de *aquí* amb el significat del *ahí* col·loquial donaria lloc a interpretacions inadequades. Potser aquesta dificultat explica que l'adverbi *ahí* hagi estat recollit pel diccionari de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (DNL, s. v. *ahí*) i que hi hagi algun autor que reivindiqui el seu ús més enllà dels registres col·loquials (Lacreu, 2018, p. 111-115).

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDERSON, Stephen R.; KEENAN, Edward L. (1985). «Deixis». A: SHOPEN, Timothy (ed.). *Language typology and syntactic description: Grammatical categories and the lexicon*. Vol. 3. Cambridge: Cambridge University Press, p. 259-308.
- BENVENISTE, Émile (1966). *Problèmes de linguistique générale*. París: Gallimard.
- BRUCART, Josep Maria (2002). «Els determinants». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 2. Barcelona: Empúries, p. 1435-1516.
- CASANOVA, Emili (1989). «Aproximació a una gramàtica contrastiva dels dialectes catalans al segle XVIII: la combinació binària de pronoms personals febles de 3a persona». A: *Actes del Vuitè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 57- 80.
- DI TULLIO, Ángela (2013). «Ahí y por ahí en el español de la Argentina». *Anuario de Letras. Lingüística y Filología*, vol. 1, núm. 2, p. 327-356.
- DNV = ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2015). *Diccionari normatiu valencià*. València: AVL.
- EGUREN, Luis J. (1999). «Pronombres y adverbios demostrativos. Las relaciones deícticas». A: BOSQUE, Ignacio; DEMONTE, Violeta (ed.). *Gramática descriptiva de la lengua española*. Vol. 1. Madrid: Espasa, p. 929-972.
- FABRA, Pompeu (1918 [1933]). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis catalans.
- (1919-1947). *Converses filològiques*. A: FABRA, Pompeu (2010). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 7: *Converses filològiques*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 134-947.
- (1937). *Català superior (1937)*. *Apunts d'Alfred Badia*. A: FABRA, Pompeu (2006). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 2: *Sil·labari. Gramàtiques de 1918 (curs mitjà), 1928, 1929, 1941. Cursos orals*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll, p. 973-1070.
- GÓMES, M. Elena; JUNGBLUTH, Konstanze (2015). «European Spanish». A: JUNGBLUTH, Konstanze; MILANO, Federica da (ed.). *Manual of deixis in Romance languages*. Berlín; Boston: De Gruyter, p. 240-257.
- IEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- JUNGBLUTH, Konstanze; MILANO, Federica da (ed.) (2015). *Manual of deixis in Romance languages*. Berlín; Boston: De Gruyter.
- LACREU, Josep (2018). *Més que paraules*. València: Àrbena.
- LEVINSON, Stephen D. (2004). «Deixis». A: HORN, Laurence R.; HARN, Gregory (ed.). *The handbook of pragmatics*. Oxford: Blackwell, p. 87-121.
- MATEU, Jaume; RIGAU, Gemma (2010). «Verb-particle constructions in Romance: A lexical-syntactic account». *Probus*, vol. 22, núm. 2, p. 241-269.
- NOGUÉ, Neus (2015). «Catalan». A: JUNGBLUTH, Konstanze; MILANO, Federica da (ed.). *Manual of deixis in Romance languages*. Berlín; Boston: De Gruyter, p. 206-239.
- PAR, Anfós (1923). *Sintaxi catalana segons los escrits en prosa de Bernat Metge (1398)*. Halle: Max Niemeyer.
- PAYRATÓ, Lluís (2002). «L'enunciació i la modalitat oracional». A: SOLÀ, Joan; LLORET,

- Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 2. Barcelona: Empúries, p. 1149-1220.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (2015). «Paradigms as triggers of semantic change: Demonstrative adverbs in Catalan and Spanish». *Catalan Journal of Linguistics*, núm. 14, p. 113-135.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel; RIGAU, Gemma (2011). «Totz hic viuen ací, e yo sol no yc puc viure!»: una aproximació històrica als adverbis demostratius». A: LLORET, Maria-Rosa; PONS, Clàudia (ed.). *Noves aproximacions a la fonologia i la morfologia del català*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 459-488.
- RIGAU, Gemma (1976). «Anem o venim?». *Els Marges*, núm. 8 (setembre), p. 33-53.
- SARAGOSSÀ, Abelard (2004). «El valor dels adjectius demostratius segons les lingüístiques catalana i castellana: problemes i solucions». *Quaderns de Filologia: Estudis Lingüístics*, núm. 9, p. 199-243.
- SOLÀ, Joan; LLORET, Maria-Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 2. Barcelona: Empúries.

Corpus

- (Jaume I, *Fets*): JAUME I. *Llibre dels fets del rei En Jaume*. Vol. 2. Edició a cura de Jordi Bruguera. Barcelona: Barcino, 1991.
- (Martorell, *Tirant*): MARTORELL, Joanot. *Tirant lo Blanch*. Edició a cura d'Albert Hauf. València: Tirant lo Blanch, 2005.
- (Pere III, *Epistolari*): *Epistolari de Pere III*. Vol. 1. Edició a cura de Ramon Gubert. Barcelona: Barcino, 1955.
- (*Reintegració*): ENSENYAT PUJOL, Gabriel. *La reintegració de la corona de Mallorca a la corona d'Aragó (1343-1349)*. Vol. 2. Mallorca: Moll, 1997.